

Ireneusz Marian ŚWITAŁA
Uniwersytet Pedagogiczny
im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

Praca człowieka w wymiarze autotelicznym i instrumentalnym – wybrane aspekty aksjologii pracy

Human work in autotelic
and instrumental dimension
– selected aspects of work axiology

Słowa kluczowe: praca człowieka, aktywność, aksjologia pracy, wartości autoteliczne, wartości instrumentalne, etos pracy, postawy wobec pracy, samorealizacja.

Key words: human work, activity, work axiology, autotelic values, instrumental values, work ethos, attitudes towards work, self-realisation.

Abstract

Work constitutes an essential element of human life, it is an activity transforming the natural environment in order to meet human needs and, at the same time, constitutes an optimal possibility for personal features to be revealed. It is not only an instrumental but

also autotelic value thanks to which other values, including spiritual ones, can develop. It forms the basis of the man's social and moral development as well as performs the therapeutic, precautionary, resocialising, socialising and educational function. The attitude towards work, influenced by social and philosophical trends, market economy development, technical inventions or capital development, has changed throughout centuries. This article presents the views on the role of work in the man's life, changes of social attitudes towards work as well as attitude of contemporary Poles towards work and diligence.

Wprowadzenie

Praca jest jedną z podstawowych form aktywności człowieka i zajmuje wysoką pozycję w hierarchii wartości. Praca to miara wysiłku włożonego przez człowieka w wytworzeniu określonego dobra, świadoma czynność fizyczna lub umysłowa podejmowana dla realizacji zamierzonego celu. Pojęcie pracy można charakteryzować w kilku aspektach: ekonomicznym, socjologicznym, filozoficzno-etycznym czy biologiczno-medycznym.

Z punktu widzenia aksjologii pracy jest ona określonym zjawiskiem w życiu jednostki, społeczeństwa, jest wartością, która służy rozwojowi osobowości człowieka, postępowi cywilizacji, kultury i moralności. Praca pojmowana jest jako świadoma i celowa działalność człowieka połączona z wysiłkiem, skierowana na przekształcanie rzeczywistości i przystosowanie jej do potrzeb ludzkich, na tworzenie nowych wartości materialnych i duchowych.

Wysokie miejsce pracy wśród wartości uznawalnych przez współczesnego człowieka uwarunkowane jest nie tylko względami ekonomicznymi i koniecznością zarobkowania, ale także możliwością osiągnięcia określonej pozycji społeczno-zawodowej, zdobycia uznania, a także budowaniu poczucia własnej wartości¹.

Z punktu widzenia aksjologii praca jest wartością, dzięki której powstają i funkcjonują inne wartości².

Pracę człowieka rozpatrywać możemy zarówno jako wartość autoteliczną, uniwersalną, a także jako instrumentalną (prakseologiczną). Jednocześnie może ona cechować się dwoma przeciwstawnymi cechami – pozytywnymi i negatywnymi. Dwoista natura pracy sprawia, że wiąże się ona z takimi wartościami dodatnimi jak: zdrowie, sprawność, dobrobyt, satysfakcja, rozwój, samorealizacja, a z drugiej strony z ujemnymi – bezczynnością, bezradnością, poniżeniem, wykorzystywaniem, apatią, chorobą.

Pojęcie autoteliczność odnosi się do tych wszystkich treści ludzkiego życia, które nie stanowią środka do zdobycia czegoś innego, ale są zasadniczym celem działania. Stąd wartości autoteliczne to wartości samoistne, stanowiące cel sam w sobie, zaś wartości instrumentalne to coś, co jedynie prowadzi do pewnych pożądaných stanów

¹ K. Ślebarska, *Praca jako wartość wobec problemu bezrobocia*, Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne, Uniwersytet Śląski 2005, t. 38, s. 439.

² Z. Wiatrowski, *Praca jako wartość uniwersalna i jako problem XXI wieku*, [w:] *Praca człowieka jako kategoria współczesnej pedagogiki*, W. Furmanek (red.) Rzeszów – Warszawa 2007, s. 54.

i umożliwia skuteczną realizację innych wartości. Analizując pracę w aspekcie ocen i norm dotyczących roli i znaczenia pracy dla współczesnego człowieka, praca posiada 3 aspekty: kształcący, ponieważ poprzez działanie doskonali umiejętności i sprawności człowieka, poszerza jego wiedzę i rozwija osobowość; społeczny, bo służy zaspokajaniu potrzeb materialnych i duchowych innych ludzi i solidarnościowy, gdyż pozwala człowiekowi nawiązywać relacje z innymi ludźmi, ulepszać i doskonalić otaczający świat³.

Analizując pracę w aspekcie psychologicznym podkreśla się jej znaczenie w rozwoju osobowości człowieka, w aspekcie ekonomicznym służy do zaspokojenia ludzkich potrzeb i osiągnięcia dóbr, społecznie pożądaných, zaś w aspekcie moralnym odnosi się do czynności świadomych, celowych, dobrowolnych podlegających ocenie moralnej⁴.

W literaturze naukowej dotyczącej pracy najczęściej spotykamy opinie, że praca jest działaniem zmieniającym świat materialny, nastawionym na zaspokojenie potrzeb podstawowych oraz potrzeb wyższego rzędu (kulturalnych, duchowych) oraz, że stanowi ona najlepszą możliwość uzewnętrzniania własnej osobowości⁵. Praca jest spełnieniem człowieka, jest wartością przypisaną człowiekowi „z natury”, ponieważ, aby prawidłowo funkcjonować, trzeba mieć pracę jako podstawę bytu, a jednocześnie powinna być ona źródłem satysfakcji.

Oczywiście człowiek może mieć różne nastawienie wobec pracy. W nastawieniu punitaryjnym praca jest dla niego przymusem, efektem przemocy ekonomicznej, podejście instrumentalne akcentuje fakt, że praca jest tylko środkiem do zaspokojenia potrzeb i osiągnięcia wyższego statusu materialnego, zaś nastawienie autoteliczne opiera się na założeniu, że praca jest wartością samą w sobie, źródłem satysfakcji i samorealizacji człowieka⁶.

Tym większa wartość pracy, w im szerszym zakresie zaspokajają wszystkie potrzeby człowieka⁷.

Praca może być jednocześnie wartością instrumentalną, jak i autoteliczną dla człowieka, a zróżnicowanie postaw wobec pracy nie zmienia faktu, że jest ona najpowszechniejszą formą aktywności ludzkiej. Stanowi podstawę życia człowieka, chroni przed niekorzystnymi zjawiskami społecznymi, jest czynnikiem rozwoju gospodarczo-społecznego, wpływa na potencjał, strukturę, poziom i dynamikę społeczeństwa, pozwala zrozumieć procesy zachodzące w społeczeństwie⁸.

Obecnie praca jest dla nas czymś cennym, wartościowym, czego pożądamy, jednak w dziejach ludzkości postawy wobec pracy były bardzo zróżnicowane, co uzależ-

³ A. Solak, *Wychowanie chrześcijańskie i praca ludzka. Studium współzależności*, Warszawa 2004, s. 10 i dalsze.

⁴ A. Podsiad, *Słownik terminów i pojęć filozoficznych*, Warszawa 2000, s. 657.

⁵ Z. Wiatrowski, *Podstawy pedagogiki pracy*, wyd. IV, Bydgoszcz 2005, s. 80.

⁶ W. Kozak (red.), *Encyklopedia socjologii*, Warszawa 2000, s. 176.

⁷ I. Wilsz, *Praca jako wartość ze względu na zaspokajanie ludzkich potrzeb*, [w:] *Wartości w pedagogice pracy*, B. Baraniak (red.), Warszawa – Radom 2008, s. 121–133.

⁸ M. Skiba, *Znaczenie pracy w życiu człowieka w ujęciu retrospektywnym*, [w:] *Praca w perspektywie humanistycznej*, J. Sikora (red.), Płock – Poznań 2009, s. 19 i dalsze.

nione było od przyjętych założeń antropologicznych dotyczących koncepcji człowieka oraz aksjologicznych, czyli ustalonej hierarchii wartości.

1. Postawy człowieka wobec pracy w aspekcie historycznym

Praca towarzyszyła człowiekowi od początku tworzenia cywilizacji, jednak wykonywanie jej ulegało ciągłym przemianom, zmieniały się funkcje pracy oraz sposoby jej wykonywania. Z czasem praca nabierała coraz bardziej złożonego charakteru, stając się nie tylko sposobem na zaspokojenie potrzeb podstawowych, ale również potrzeb samorealizacji i sukcesu. W okresie wspólnoty rodowej pracę traktowano jako konieczność życiową, wykonywana przez wszystkie osoby dorosłe oraz młodzież. Praca była warunkiem przeżycia, walką o przetrwanie, ludzie zdrowi i silni zdobywali pokarm, zapewniali sobie schronienie, odzież, a ich aktywność regulowana była przez wschody i zachody słońca, pory roku, warunki klimatyczne.

W początkowym etapie rozwoju cywilizacji istotą pracy była walka z przyrodą, dzikimi zwierzętami, obcymi plemionami, co spowodowało pojawienie się nowych sposobów zdobywania żywności i zapewnienia bezpieczeństwa. Głównymi formami aktywności było zbieractwo, myślistwo, rybołówstwo, pasterstwo, hodowla, uprawy⁹. Praca w okresie prehistorycznym związana była przede wszystkim z rolnictwem, spulchniano ziemię prostymi narzędziami, dokonywano zasiewów, a gdy ziemia się wyjałowiała przenoszono się dalej. Z upływem czasu zaczęto wypalać lasy i na ich terenie zasiewać rośliny, wykorzystując zwierzęta jako siłę pociągową. Ludzie żyli i pracowali przez całe życie w pobliżu miejsca urodzenia.

Stopniowo pojawiał się podział pracy, według płci, a później według umiejętności. Charakterystyczną cechą było to, że nie dostrzegano lub niedoceniało możliwości wytworzenia i przechowywania nadwyżek produktów pracy ludzkiej. Z czasem ilość zgromadzonych produktów decydowała o znaczeniu ekonomicznym danej cywilizacji.

Przełomem w rozwoju cywilizacji agrarnej było wyodrębnienie się rzemiosła i związany z tym podział pracy, powstawanie nowych zawodów i narzędzi. Kładziono nacisk przede wszystkim na aspekt ilościowy, nie doceniając cech jakościowych przedmiotów. W starożytności praca była związana przede wszystkim z osiadłym rolnictwem, ale rozwijały się również nowe formy wytwórczości, np. hutnictwo, garncarstwo. W starożytnym Egipcie ludzie osiedlili się nad Nilem, powstały tereny uprawne, hodowle zwierząt, część mieszkańców pracowała w kopalniach miedzi, srebra i złota, kamieniołomach, budownictwie. Rozwijały i specjalizowały się warsztaty rzemieślnicze, kwitł handel wymienny, a z czasem za towary płacono metalami o określonym ciężarze (tzw. ciężarowy system pieniężny). Handel wewnętrzny i międzynarodowy powodował konieczność budowy dróg i wodnych ciągów komunikacyjnych w postaci kanałów i mostów, a także powołania instytucji tłumaczy i wojska dla ochrony karawan kupieckich¹⁰.

⁹ A. Bogaj, *Człowiek w środowisku pracy*, [w:] *Pedagogika pracy*, S.M. Kwiatkowski, A. Bogaj, B. Baraniak, Warszawa 2007, s. 23 i dalsze.

¹⁰ M. Kalinowski, J. Czuma, M. Kuc, A. Kulik, *Praca*, Lublin 2005, s. 45–63.

W Grecji i Rzymie praca również spoczywała na niewolnikach i była przedmiotem przymusu i pogardy, szczególnie ze strony warstw wyższych – władców, filozofów, kapłanów.

Jednak Platon i Arystoteles twierdzili, że każdy człowiek powinien coś robić, dlatego niektóre formy pracy uważano za sztukę¹¹.

W średniowieczu los ludzki zależał od przynależności do określonej warstwy społecznej, co było związane ze zróżnicowaniem majątkowym i różnymi formami zależności ekonomicznej. W tym czasie charakter pracy związany był z powstawaniem własności ziemskich. Rozwój feudalizmu spowodował zwiększenie się liczby ludności zależnej, ponieważ ziemia nadawana przez władcę stawała się własnością feudalów razem z mieszkającą tam ludnością. Praca w tym okresie związana była z gospodarką naturalną w indywidualnych gospodarstwach chłopskich. Jednak wraz z powstaniem i rozwojem miast pojawiły się manufaktury, w których wytwarzano tkaniny, wyroby metalowe i inne przedmioty codziennego użytku. Wraz z rozwojem rzemiosła pojawił się handel i zaczątki bankowości – pojawiały się nowe zawody.

Uważano, że praca jest konieczna jedynie do utrzymania się przy życiu i nie obowiązywała tych, którzy mieli dobra materialne i ziemię oraz tych, co poświęcili się Bogu. Pracę fizyczną traktowano różnie, jako konsekwencję grzechów, dopust boży, jako pokutę, ale także jako środek konieczny do utrzymania w zdrowiu ciała i duszy lub jako źródło cnót. W średniowieczu odnotowano kontemplacyjno-modlitewny wymiar pracy, którą traktowano jako swoisty przymus¹².

System niewolniczy i feudalny zrodził głęboką pogardę dla pracy i ludzi pracujących, praca fizyczna była oceniana jako czynność poniżająca i hańbiąca człowieka „dobrze urodzonego”.

Sposób traktowania pracy jedynie jako przymusu i konieczności zaczął zmieniać się w czasach odrodzenia, gdzie pracę produkcyjną człowieka zaczęto zaliczać do wartości moralnych i ekonomicznych. Znani politycy, filozofowie i pisarze tego okresu: Thomas More (1478–1535), Tommaso Campanella (1568–1632) czy Francis Bacon (1561–1626) propagowali kult pracy i podkreślali, że praca może być źródłem radości i spełnienia.

W późniejszych okresach poglądy te były propagowane przez Francisa Voltaire (1694–1778), Denisa Diderota (1713–1784), którzy uważali, że praca może być źródłem szczęścia i przyjemności, a J.J. Rousseau (1712–1778) twierdził, że praca jest społecznym obowiązkiem¹³.

Wraz z rewolucją przemysłową zapoczątkowaną w XVIII wieku w Anglii rozpoczął się proces zmian technologicznych, gospodarczych i społeczno-kulturowych. Przyczyniło się do tego wynalezienie maszyny parowej, mechanicznych krosen i innych wynalazków technicznych, co spowodowało przejście od pracy ręcznej w manufakturach do pracy przy maszynach. Zaczęto zwracać uwagę na przygotowanie ludzi

¹¹ *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, p. red. T. Pilcha, tom IV, Warszawa 2005, s. 781.

¹² (red.) M. Kalinowski.... op.cit. 50–55.

¹³ *Mały słownik etyczny*, p. red. St. Jedynaka, Bydgoszcz 1994.

do pracy, na jakość i efekty pracy, która stała się miarą wartości człowieka i wyznacznikiem sensu życia.

Zmienił się stosunek do pracy, która stawała się powoli swoistym towarem, pojawiła się najemna siła robocza. Warunki pracy często były bardzo trudne, co powodowało konflikty i doprowadziło do powstania prawa pracy regulującego uprawnienia i obowiązki pracowników¹⁴.

Na kształtowanie się współczesnych poglądów na pracę miały wpływ ruchy społeczno-filozoficzne XIX i XX wieku, które wpłynęły na wydarzenia polityczne w wielu państwach europejskich i stały się podstawą dla rozwoju XX-wiecznych koncepcji nacjonalizmu, socjalizmu i komunizmu. W ostatnich dziesięcioleciach XIX wieku rozwinęła się szeroko pojmowana kwestia robotnicza i w wielu państwach powstawały drogą konspiracyjną związki i partie polityczne, które nawiązywały do ideologii komunistycznej. Ich podstawę stanowił opracowany przez K. Marksa i F. Engelsa w 1848 r. „Manifest Komunistyczny”, który był pierwszym programem politycznego ruchu robotniczego. Przedstawili oni teorię walki klas, według której należało drogą rewolucji ustanowić dyktaturę proletariatu. Naczelnym celem było obalenie kapitalizmu oraz utworzenie nowego, bezklasowego społeczeństwa. Według K. Marksa praca prowadzi do alienacji robotników, czyli ich wyobcowania od innych ludzi, degradacji, braku samorealizacji. Praca jest dla robotnika elementem zewnętrznym i przez jej wykonywanie czuje się on nieszczęśliwy, nie odczuwa satysfakcji, co uniemożliwia mu rozwijanie energii fizycznej i duchowej. Praca rujnuje robotnika, nie jest jego własnością, a robotnik w procesie pracy jest towarem¹⁵.

W czasach współczesnych charakter pracy wynika przede wszystkim z podziału pracy, który doprowadził do tworzenia wąskich specjalizacji, zwiększenia efektywności i postępu techniczno-organizacyjnego. Wartość pracy i jej poszanowanie ulegały w Polsce znacznej degradacji, zwłaszcza w okresie PRL-u, gdzie traktowana była jako środek zaspokajania potrzeb materialnych. Jednak obecnie stosunek do pracy ulega zmianom, zaczyna być postrzegana jako źródło spełnienia i samorealizacji.

Podsumowując, można stwierdzić, że na przestrzeni dziejów dokonały się ogromne zmiany w podejściu do pracy:

- praca została uniezależniona od sił przyrody, nastąpiła transformacja z gospodarki naturalnej do rynkowej,
- pojawiła się mechanizacja, automatyzacja, robotyzacja, informatyzacja i cyfryzacja pracy,
- upowszechniła się praca zawodowa kobiet i stopniowe równouprawnienie ekonomiczne,
- nastąpił wzrost znaczenia wiedzy i doświadczenia w organizacji pracy,
- powstały nowe dziedziny wiedzy o pracy, socjologia, psychologia, pedagogika, aksjologia pracy jako wyraz konieczności świadomego zaangażowania się w pracy,

¹⁴ „W trosce o pracę”. Raport o rozwoju społecznym, Polska 2004, Warszawa, 6 grudnia 2004.

¹⁵ P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2002, s. 567.

- nastąpiło odejście od mechanicznego, instrumentalnego, oderwanego od człowieka pojmowania pracy – do humanistycznego i personalistycznego ujmowania pracy jako formy aktywności pozwalającej człowiekowi doskonalić siebie i otoczenie w którym żyje. Humanistyczne teorie podkreślają dwa wymiary pracy, podmiotowy i przedmiotowy,
- pojawienie się negatywnych zjawisk związanych z pracą człowieka jak: bezrobocie, dehumanizacja pracy i uzależnienie od pracy.

2. Rola pracy w życiu człowieka współczesnego – przymus czy wartość

Nad tym pytaniem zapewne zastanawia się wiele osób pracujących, doświadczających różnych emocji w związku z jej wykonywaniem. Niewątpliwie znaczenie pracy w społeczeństwie przemysłowym jest ogromne, a praca zarobkowa stała się podstawą stylu życia i zajmuje wysoką pozycję w systemie wartości współczesnych Polaków, a także wpływa na pozostałe dziedziny życia¹⁶. Obok nauki i zabawy jest jedną z podstawowych form aktywności człowieka, ma wpływ na rozwój społeczno-moralny i psychofizyczny człowieka. Może pełnić funkcję terapeutyczną, resocjalizacyjną, socjalizacyjno-wychowawczą.

Stanowi ona wartość, ponieważ dzięki wykonywaniu określonego rodzaju pracy człowiek uzyskuje nie tylko środki na egzystencję¹⁷ materialną i intelektualno-kulturową, lecz również pozycję zawodową, a zarazem społeczną. Społeczeństwo akceptujące wolny rynek jest społeczeństwem rywalizującym, a wolność społeczna polega na tym, że każdy człowiek może samodzielnie dokonywać wyboru zawodu, zdając sobie sprawę, że wiąże się z tym prestiż oraz przyszły standard materialny i kulturowy. W obecnych czasach praca jest wyznacznikiem sukcesów życiowych, rodzinnych czy towarzyskich, a kontakty z innymi pracownikami umożliwiają świadome kształtowanie własnej osobowości¹⁸. Jednak nie można pominąć problemów społecznych związanych z pracą, zwłaszcza w krajach o bardzo niskiej kulturze gospodarczej i ekonomicznej. W krajach tych głównym problemem społecznym jest wykorzystywanie dzieci do pracy zarobkowej¹⁹. Praca zarobkowa dzieci w krajach Trzeciego Świata nie jest wyborem ani dziecka, ani rodzica. Jest koniecznością, wynikiem skrajnej biedy i braku innych opcji. Praca ludzka jest zjawiskiem fundamentalnym dla rozwoju człowieka i społeczeństwa, na co zwracał uwagę Jan Paweł II²⁰ w swych encyklikach oraz jego następca papież Benedykt XVI²¹. Podkreślali oni godność pracy,

¹⁶ A. Bugaj, *Praca jako obiekt badań społecznych – jej miejsce w systemie wartości młodzieży*, [w:] *Pedagogika pracy*, poz. cyt. s. 35–38.

¹⁷ N. Pikula, *Bezrobocie przyczyną degradacji indywidualnej i społecznej*, (w:) *Wybrane zagadnienia z pomocy i integracji społecznej*, Wydawnictwo «scriptum», Biblioteka Instytutu Pracy Socjalnej Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie 2, Kraków 2014, s. 14–15.

¹⁸ L. Milian, *Praca, Osobowość, kierowanie*, Częstochowa 2000, s. 9–11.

¹⁹ M. Grochulska, *Ekonomia społeczna odpowiedzią na lokalne problemy*, [w:] I. Światała, D. Bronk, R. Stefaniak: *Problemy i wyzwania ekonomii społecznej*, Warszawa 2014, s. 43–44.

²⁰ Jan Paweł II, Encyklika „*Labrum exercens*”, Poznań – Warszawa 1981, wstęp.

²¹ Benedykt XVI, Encyklika „*Caritas in veritate*”, Rzym 2009 nr 63.

co oznaczało pracę wybraną w sposób wolny, która pozwala na zaspokajanie potrzeb rodziny i umożliwia dzieciom kształcenie się. Pracę pozwalającą pracownikowi na swobodne organizowanie się i dającą możliwość wypowiedzania się, samorealizację i dającą godne warunki życia pracownikom, którzy osiągnęli wiek emerytalny. Człowiek ma obowiązek pracy w celu zaspokajania własnych potrzeb, ale również jest ona środkiem samowychowania i doskonalenia się²², jest powinnością moralną, dobrem człowieka, istotą jego człowieczeństwa, umacniającą jego godność. W procesie rozwoju osobowości i doskonalenia się odgrywa decydującą rolę, ale przyczynia się jednocześnie do umocnienia ekonomicznych podstaw całego społeczeństwa. Dzięki pracy człowiek rozwija umysł, wolę, uczucia, nabywa takie wartości moralne, jak pracowitość, solidarność, miłość, sprawiedliwość, cierpliwość, wytrwałość, jest środkiem zapobiegającym demoralizacji. Praca wiąże się z moralną odpowiedzialnością czyli rozumieniem i przestrzeganiem zasad moralnych, wrażliwością moralną i świadomością wartości pracy człowieka, który tę pracę wykonuje²³.

Silnym motywem pracy jest miłość do rodziny, do tych, dla których się pracuje oraz do narodu. Im trudniejsza sytuacja ekonomiczno-społeczna, tym większa odpowiedzialność spoczywa na obywatelach (chrześcijaninach), a praca jest wyrazem patriotyzmu²⁴. Tak więc chrześcijańska nauka społeczna Kościoła mocno akcentuje znaczenie pracy jako wartości autotelicznej. Jeśli praca jest powinnością, to równocześnie jest źródłem uprawnień człowieka pracującego, takich jak prawo do pracy, sprawiedliwego wynagrodzenia czy odpowiednich warunków pracy²⁵.

Człowiek poprzez pracę przetwarza zasoby materialne i siły przyrody, tworząc nie tylko dobra materialne, ale i nowe wartości. Dobra te są wartościami nie tylko ekonomicznymi, ale również moralnymi, społecznymi, kulturowymi i historycznymi. Wartości ekonomiczne są to dobra zapewniające człowiekowi podstawę egzystencji, często łączą się z nakazem, przymusem pracy, zaś moralne to wartości łączone z obowiązkiem jednostki wobec siebie i grupy. Wartościowanie pracy w kategoriach moralnych istniało od wieków, a wartościowanie w kategoriach ekonomicznych pojawiło się z chwilą powstania kapitalizmu i tzw. pracy najemczej, za którą płaci się – stąd praca ludzka stała się również wartością ekonomiczną²⁶.

Jednym z ważnych elementów kultury pracy jest etos pracy, którego istota polega na traktowaniu pracy jako podstawowej wartości ludzkiej egzystencji, ponieważ praca pozwala człowiekowi uzyskać godność i podmiotowość oraz jest podstawą ładu społecznego. Obserwowany obecnie kryzys etosu pracy spowodował nasilenie zjawisk patologicznych takich jak: alkoholizm, narkomania, przestępczość, ubóstwo, wykluczenie.

²² I. Stolarczyk, *Dylematy globalizacji. Kryteria wartościowania zmian społecznych w kontekście nauczania społecznego Kościoła*, Tarnów 2003, s. 78.

²³ J. Gocko, *Ekonomia i moralność. Poszukiwania teologiczno-moralne*, Lublin 1996, s. 224 i dalsze.

²⁴ J. Nagórny, *Niektóre szczegółowe problemy życia społecznego*, [w:] *Być chrześcijaninem dziś. Teologia dla szkół średnich*, M. Rusecki (red), Lublin 1992, s. 391.

²⁵ H. Skorowski, *Moralność społeczna. Wybrane zagadnienia z etyki społecznej, gospodarczej i politycznej*, Warszawa 1996, s. 93 i dalsze.

²⁶ J. Sztumski, *Społeczeństwo i wartości*, Katowice 1992, s. 15 i dalsze.

Podsumowując rozważania współczesnych naukowców, można zauważyć, że akcentują oni zarówno instrumentalny, jak i autoteliczny wymiar pracy. Praca jest wartością, ponieważ pozwala człowiekowi na aktywność, zaspokaja potrzeby biologiczne, psychiczne, społeczne, kulturowe i może dawać poczucie satysfakcji i szczęścia.

Z badań przeprowadzonych w 2011 roku przez CBOS (Centrum Badań Opinii Społecznych na temat stosunku Polaków do pracy i pracowitości²⁷ wynika, że praca jako wartość nie należy już do ścisłej czołówki w hierarchii wartości. Od 2005 roku istotnie zmalało jej znaczenie²⁸. Praca nie dla wszystkich jest wartością samą w sobie, ponad 70% badanych stwierdziło, że praca to przede wszystkim sposób na zarabianie pieniędzy, a 52%, że uczciwą pracą człowiek niczego się dorobi. Jednocześnie zdecydowana większość (95%) twierdzi, że warto być pracowitym i że jest to konieczny warunek do osiągnięcia sukcesu w życiu.

Do stwierdzenia, że praca to moralny obowiązek człowieka wobec siebie i innych 85% respondentów ustosunkowało się pozytywnie, a 47% uznało, że praca nie musi sprawiać satysfakcji, a najważniejszą jej cechą są odpowiednie korzyści materialne. Ponad połowa ankietowanych (53%) nie zgodziła się ze stwierdzeniem, że w pracę nie warto się zbyt angażować, jeśli nie przynosi korzyści finansowych. Na postawę wobec pracy nie wpływa istotnie status zawodowy, choć osoby niepracujące częściej wykazują materialne podejście do pracy, sądząc, że w pracy liczą się przede wszystkim korzyści ekonomiczne, ale i oni wskazują ją jako wartość pozamaterialną, która nadaje sens życia i jest moralnym obowiązkiem człowieka.

Powyższe badania potwierdziły, że wśród Polaków występują dwa odmienne podejścia do pracy; pierwsze charakteryzuje pracę jako wartość autoteliczną, na którą składa się etos pracy i przekonanie, że warto być pracowitym, bo praca nadaje sens życiu i jest moralnym obowiązkiem; drugie podejście, instrumentalne, wyraża się w przekonaniu, że praca nie musi sprawiać satysfakcji, a ważne są pieniądze.

Jak wynika z komunikatu, porównując wyniki badań przeprowadzonych 5 lat temu, różnice są niewielkie. Obecnie praca nieco rzadziej traktowana jest jako wartość sama w sobie – zwłaszcza wśród aktywnych zawodowo, natomiast instrumentalne podejście utrzymało się na niezmiennym poziomie, przy czym wśród pracujących minimalnie wzrosło, a wśród biernych zawodowo nieznacznie spadło.

Podobne badania przeprowadzono w październiku 2014 r. wśród 100 częstochowskich studentów pracujących zawodowo. Skierowano do nich krótką ankietę dotyczącą pracy zawodowej. Na pytanie „co według Ciebie oznacza dobra praca” (mając do wyboru 3 odpowiedzi), respondenci stwierdzili, że to praca zgodna z wykształceniem i predyspozycjami (78%), dająca dobre pieniądze (72%) oraz w miłym towarzystwie (57%); 32% studentów uznało, że dogodna czasowo i blisko miejsca zamieszkania (po ok. 30%). Pracę dającą pewność i stałość zatrudnienia ceni ok. 29%. Mniej badanych zwróciło uwagę na takie cechy jak: twórcza i kreatywna (15%), po-

²⁷ *Stosunek Polaków do pracy i pracowitości, Komunikat z badań CBOS*, Warszawa 2011 (www.cbos.pl).

²⁸ R. Boguszewski (opr.) *Komunikat CBOS „Co jest ważne, co można, a czego nie wolno – normy i wartości w życiu Polaków*, Warszawa, lipiec 2010.

zbawiona stresu i napięć (13%), samodzielna (11%), ciesząca się szacunkiem i prestiżem (9%), dająca szczęście i możliwość samorealizacji (7%).

Stwierdzenie „praca jest tylko sposobem na zarabianie pieniędzy” poparło 77% osób (w tym zdecydowanie zgodziło się 27% osób, a „zgadzam się” zaznaczyło 40% respondentów), nie zgodziło się z tym stwierdzeniem tylko 23% osób.

Na pytanie „co cechuje dobrego pracownika” większość badanych wymieniło (mając do wyboru 3 możliwości), uczciwość (82%), zaangażowanie, poważny stosunek do pracy (79%), lojalność (71%), w następnej kolejności wymieniano: pracowitość, punktualność, koleżeństwo.

Podsumowując wyniki sondażu, można stwierdzić, że młode pokolenie za największą wartość uznaje pracę zgodną z wykształceniem i predyspozycjami oraz dającą dobre zarobki. Niewątpliwie jest to związane z faktem, iż wielu młodych ludzi kończących studia nie może znaleźć pracy w swoim zawodzie i podejmuje przypadkowe zatrudnienie lub doksztalca się w innej dziedzinie.

Dla młodych ludzi z oczywistych względów cenne są dobre zarobki, doceniają również pracę w przyjaznym środowisku. Tak więc pracę traktują częściej jako wartość instrumentalną, niewiele osób zwraca uwagę na wartości autoteliczne.

Zakończenie

Praca jest jedną z podstawowych form aktywności człowieka dorosłego, obok nauki i zabawy odgrywa istotną rolę w rozwoju osobowości. Wartość pracy można rozpatrywać w wielu aspektach, psychologicznym, socjologicznym, pedagogicznym, biologicznym, teologicznym czy filozoficzno-aksjologicznym. Z punktu widzenia aksjologii praca jest wartością autoteliczną, ponieważ przyczynia się do powstawania nowych wartości, przede wszystkim niematerialnych. Jest to wartość uniwersalna i stanowi podstawowy miernik wartości człowieka, jest dobrem i istotą człowieczeństwa – co szczególnie akcentuje społeczna nauka Kościoła (Jan Paweł II, Ks. J. Tischner). Może ona dawać zadowolenie i satysfakcję z pożytku, który ze sobą niesie, pozwala odkrywać coś nowego, stworzyć nową jakość, dokonywać zmian w otaczającym świecie, ulepszać go. Praca pozwala pozostawić po sobie coś trwałego, ma więc również wymiar historyczny, a dla następnych pokoleń także praktyczny. Ma walor wychowawczy i rozwijający, kształtuje charakter, umożliwia doskonalenie się w obszarze etyki, jest okazją do samorealizacji i rozwoju zainteresowań, wpływa pozytywnie na sprawność psychofizyczną, rozwija kreatywność człowieka. Pozwala nawiązać kontakty społeczne i budować relacje interpersonalne w ramach zespołów. Pozwala na rozwój kompetencji społecznych, uczy zasad współżycia i współdziałania, rozumienia nakazów, zakazów, praw i obowiązków, wyrażania myśli i sądów, negocjacji, tolerancji, empatii i asertywności, rozwiązywania konfliktów, kontrolowanie własnych zachowań oraz nadaje status społeczno-kulturowy i prestiż.

Dzięki pracy pomnaża się dorobek kulturowy minionych pokoleń i dokonuje się rozwój cywilizacji.

Żyjąc na początku XXI wieku, odczuwamy skutki kryzysu gospodarczego, zachowania równowagi rynkowej, w konsekwencji implikacje etyczne, takie jak: bezro-

bocie, ubóstwo, nadużycia gospodarcze, brak respektowania zasad moralnych w biznesie. Jest to szczególnie zauważalne w korporacjach i dużych firmach, gdzie wartości etyczne tracą na znaczeniu. Brak jest odpowiedzialności, zaufania i lojalności, panuje chciwość, anarchia gospodarcza, zysk za wszelką cenę oraz wewnętrzne kodeksy etyczne firm, które stanowią obronę przed odpowiedzialnością.

Dla ekonomistów moralność subiektywna jest związana z aktualną sytuacją rynkową bądź polityczną, gdy ona się zmienia, kreują oni nowe wartości etyczne, na których budują bazę dla maksymalizacji zysku i nie uważają tego za niemoralne. Jednak nie ma to nic wspólnego ze społeczną i obiektywną etyką oraz odpowiedzialnością. Lekceważenie obiektywnych zasad etycznych przez liczne instytucje finansowe doprowadziło w ostatnich latach do kryzysu finansowego w skali globalnej²⁹. Ekonomiści i etycy zajmujący się moralnością pracy postulują wprowadzenie kodeksów etycznych, które odpowiadałyby obiektywnemu pojęciu etyki i nie kreowały własnych subiektywnych systemów wartości moralnych. Wypracowanie nowego modelu etycznej gospodarki rynkowej to ważne zadanie z zakresu aksjologii pracy.

Bibliografia

1. Benedykt XVI, Encyklika „Caritas in veritate” Rzym 2009.
2. Boguszewski R. (opr.) *Komunikat CBOS „Co jest ważne, co można, a czego nie wolno – normy i wartości w życiu Polaków*, Warszawa, lipiec 2010.
3. Bugaj A., *Człowiek w środowisku pracy*, [w:] *Pedagogika pracy*, Kwiatkowski S.M., Bogaj A., Baraniak B., Warszawa 2007.
4. Bugaj A., *Praca jako obiekt badań społecznych – jej miejsce w systemie wartości młodzieży*, [w:] *Pedagogika pracy*, poz. cyt.
5. *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, p. red. T. Pilcha, tom IV, Warszawa 2005.
6. Gocko J., *Ekonomia i moralność. Poszukiwania teologiczno-moralne*, Lublin 1996.
7. Grochulska M., *Ekonomia społeczna odpowiedzią na lokalne problemy*, [w:] Świtała I., D. Bronk, R. Stefaniak: *Problemy i wyzwania ekonomii społecznej*, Warszawa 2014.
8. Jan Paweł II, *Encyklika „Laborum exercens”*, Poznań – Warszawa 1981.
9. Kozak W., (red), *Encyklopedia socjologii*, Warszawa 2000.
10. Kalinowski M., Czuma J., Kuc M., Kulik A., *Praca*, Lublin 2005.
11. *Mały słownik etyczny*, p. red. Jedyńska St., Bydgoszcz 1994.
12. Matyja M., *Etyka w dobie kryzysu ekonomicznego. Znaczenie kultura, komunikacja, społeczeństwo*, <http://www.e-znaczenia.pl> (23.11.2014).
13. Milian L., *Praca, osobowość, kierowanie*, Częstochowa 2000.
14. Nagórny J., *Niektóre szczegółowe problemy życia społecznego*, [w:] *Być chrześcijaninem dziś. Teologia dla szkół średnich*, Rusecki M. (red), Lublin 1992.
15. Pikuła N.G., *Bezrobocie przyczyną degradacji indywidualnej i społecznej*, [w:] Matejek J., N.G. Pikuła, *Wybrane zagadnienia z pomocy i integracji społecznej*, Kraków 2014.
16. Podsiad A., *Słownik terminów i pojęć filozoficznych*, Warszawa 2000.
17. Skiba M., *Znaczenie pracy w życiu człowieka w ujęciu retrospektywnym*, [w:] *Praca w perspektywie humanistycznej*, J. Sikora (red.), Płock – Poznań 2009.

²⁹ M. Matyja, *Etyka w dobie kryzysu ekonomicznego. Znaczenie kultura, komunikacja, społeczeństwo*, <http://www.e-znaczenia.pl> (23.11.2014).

18. Skorowski H., *Moralność społeczna. Wybrane zagadnienia z etyki społecznej, gospodarczej i politycznej*, Warszawa 1996.
19. Solak A., *Wychowanie chrześcijańskie i praca ludzka. Studium współzależności*, Warszawa 2004.
20. Stolarczyk I., *Dylematy globalizacji. Kryteria wartościowania zmian społecznych w kontekście nauczania społecznego Kościoła*, Tarnów 2003.
21. *Stosunek Polaków do pracy i pracowitości*, Komunikat z badań CBOS, Warszawa 2011 (www.cbos.pl)
22. Sztompka P., *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2002.
23. Sztumski, J. *Spółczesność i wartości*, Katowice 1992.
24. Ślebarska K., *Praca jako wartość wobec problemu bezrobocia*, Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne, Uniwersytet Śląski 2005.
25. Wiatrowski Z., *Podstawy pedagogiki pracy*, wyd. IV, Bydgoszcz 2005.
26. Wiatrowski Z., *Praca jako wartość uniwersalna i jako problem XXI wieku*, [w:] *Praca człowieka jako kategoria współczesnej pedagogiki*, W. Furmanek (red.) Rzeszów – Warszawa 2007.
27. Wilsz I., *Praca jako wartość ze względu na zaspokajanie ludzkich potrzeb*, [w:] *Wartości w pedagogice pracy*, B. Baraniak (red.), Warszawa – Radom 2008.
28. *W trosce o pracę*. Raport o rozwoju społecznym, Polska 2004, Warszawa 6 grudnia 2004.

dr hab. Ireneusz Marian ŚWITAŁA, prof. UP

Uniwersytet Pedagogiczny

im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

iswitala@up.krakow.pl